

FAVQULODDA VAZIYATLARNING TEXNOGEN OMILLARINI TAHLIL QILISH

Mambetkarimov Berdax Biysenbaevich

Hayot faoliyati o`quv markazi inspektori

E-mail: [mambetkarimovberdax 23@gmail.com](mailto:mambetkarimovberdax23@gmail.com)

Annotatsiya: Maqolada favqulodda vaziyatlarda aholi hayotiga tahdid soladigan, aholini moddiy yo'qotishlarga, ularning sog'lig'iga zarar etkazadigan va ularga olib keladigan tabiiy hodisalar, ofatlar, o'z-o'zidan yoki boshqa ofatlarning sodir bo'lishi inson qurbonligiga sababshi bo'ladigan omillar yoritilgan.

Kalit so'zlar: favqulodda vaziyatlar, tabiiy hodisalar, ijtimoiy institutlar, jamoalar, ijtimoiy guruhlar, shaxslar, ekstremal vaziyatlar.

Insoniyat jamiyati tarixning muayyan davrlarida ofat, falokat, qulash, kataklizm, favqulodda vaziyatlar kabi salbiy omillar ta'sirini boshidan kechirgan va boshdan kechirmoqda. Bir qarashda bu so'zlar sodir bo'layotgan jarayonlarni xuddi shunday ta'riflagandek tuyulsa-da, aslida ularning mohiyatiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, unday emas. Favqulodda vaziyatlarda fuqaro muhofazasi va xavfsizlik tizimini ilmiy tahlil qilish uning tabiatshunoslik, gumanitar va maxsus bilimlarni o'z ichiga olgan nazariy va uslubiy asoslarini o'rganish va shakllantirishdan boshlanishi kerak. Favqulodda vaziyatlarning oldini olish va oqibatlarini bartaraf etish bo'yicha haqiqiy tashkiliy va boshqaruv qarorlari ekstremizm nazariyasi, hayot faoliyati xavfsizligi va fuqarolar muhofazasining nazariy va uslubiy muammolari kompleks to'g'ri hal qilingan taqdirdagina qabul qilinadi. Ushbu ilmiy muammolarni o'rganishni talab qiladigan muammolar doirasi ko'p qirrali ekstremal hodisa va jarayonlarni o'rganishni o'z ichiga oladi, ulardan biri sifatida turli xarakterdagi favqulodda vaziyatlar kiradi [2].

Mualliflar tomonidan berilgan ta'rifga ko'ra, favqulodda vaziyat - bu ma'lum

bir hududda aholi hayotiga tahdid soladigan, aholini moddiy yo'qotishlarga, ularning sog'lig'iga zarar etkazadigan va ularga olib keladigan tabiiy hodisalar, ofatlar, o'z-o'zidan yoki boshqa ofatlarning sodir bo'lishi. inson qurbonligi uchun. Bu tushunchani to'liq tavsiflash va uning boshqa tushunchalardan farqini aniqlash uchun bu tushunchani har tomonlama ko'rib chiqish zarur. Ushbu ishning asosiy maqsadi favqulodda vaziyatlarning tabiiy va ijtimoiy mohiyatini, ularning sabablari va inson hayotiga ta'sirini o'rganishdir. Shu bilan birga, O'zbekiston hududida sodir bo'layotgan tabiiy, antropogen va sotsiogen omillar asosida favqulodda vaziyatlarning to'liq va yig'indisi turlariga, shuningdek, hodisalarning ko'lamini tavsiflovchi barcha hodisalarning umumiy va maxsus xususiyatlariga tasniflash amalga oshirildi.

Insoniyat o'z taraqqiyotining muayyan bosqichlarida baxtsiz hodisalar, falokatlar, kataklizmlar, favqulodda vaziyatlar kabi salbiy omillar ta'sirini boshidan kechirgan. Bir qarashda, bu so'zlar sodir bo'layotgan jarayonning bir ma'nosini bergandek tuyuladi, ammo bu ta'riflarning ma'nosiga qarasaq, unday emasligini ko'rish mumkin. Yuqorida sanab o'tilgan barcha tushunchalarning umumiy xususiyati odatiy, kundalik doiradan voz kechishdir. Ekstremal so'z (lot. extremum - oxirgi) qiyinchilik va murakkablik nuqtai nazaridan oddiy vaziyatdan chetga chiqadigan favqulodda vaziyatni anglatadi. Bu tushunchaga to'liq ta'rif berish va uning yuqorida tilga olingan boshqa tushunchalardan farqini bilish uchun uni har tomonlama tahlil qilish zarur [1].

Oddiy vaziyat deganda ijtimoiy institutlar, jamoalar, ijtimoiy guruhlar, shaxslar va turli ijtimoiy tashkilotlar tomonidan uzoq evolyutsiya, tarixiy tajriba va rivojlanish jarayonida shakllangan jarayon va hodisalar tushuniladi, ulardan chetga chiqish salbiy deb hisoblanadi.

Ekstremal va favqulodda vaziyatlar o'rtasida farq bor. Ekstremal vaziyat salbiy omil ta'sir qilish sohasidagi odamlar va guruhlar bilan bevosita bog'liq bo'lib, ularning yashashi uchun individual, psixologik va jismoniy resurslarni safarbar qilishni talab qiladi. Favqulodda vaziyat esa umumiy tushuncha sifatida qaralib, salbiy holatga alohida ijtimoiy guruhlar tomonidan umumiy baho berish bilan bir

qatorda, zarur boshqaruv qarorlarini qabul qilish, uning oqibatlarini bartaraf etish yoki oldini olish uchun ijtimoiy sohadan turli resurslarni jalb qilishni anglatadi. Bundan ko'rishimiz mumkinki, favqulodda holat ijtimoiy tizimning ko'plab tarkibiy elementlariga ta'sir qiladi va shu bilan bu elementlarning funktsiyalarini o'zgartiradi.

Favqulodda vaziyatlarning tipologiyasi hozirgi vaqtda kengayib, murakkab va o'ziga xos bo'lib, ushbu sohaga kognitiv qiziqishni oshirmoqda. Ushbu sohadagi tadqiqotchilar favqulodda vaziyatlarning to'liq va umumiy turlarini tasniflashga, ekstremal vaziyatlarning hajmi, turlari va rivojlanishini tavsiflovchi barcha hodisalar majmualarining umumiy va maxsus xususiyatlarini har tomonlama ko'rib chiqishga intiladi. Tadqiqotning birinchi bosqichida tasniflangan hodisani boshqa real hodisalardan farqlash kerak. Favqulodda vaziyatlarni tasniflashda u eng muhim belgilaridan biri bo'lgan vaziyat jarayonlari normasidan tubdan chetga chiqish orqali amalga oshiriladi. Yuqorida aytib o'tilganidek, favqulodda vaziyat tizimning normal, barqaror muvozanat holatidan beqaror holatga o'tishi natijasida yuzaga keladi. Ichki o'zgarishlar yoki tashqi omillarning ta'siri natijasida u bezovtalik va kuchlanishning kuchayishi bilan birga keladi. Katta keskinlik va o'zgarishlarda jarayonlar va hodisalarni tartibga solish mexanizmlari barqaror aloqa va munosabatlarni saqlab qololmasligi mumkin [4].

Sifatning o'zgarishi va keskin o'zgarishi sodir bo'lib, ekstremal holatlarga olib keladi. Agar bu jarayonda sub'ekt (shaxs, ijtimoiy guruh, jamiyat) va uning yashash muhiti ishtirok etsa, ekstremal yoki favqulodda vaziyat sifatida tavsiflangan vaziyat yuzaga keladi. Favqulodda vaziyatlarni tasniflash ularning tipologiyasi mezonlarini aniqlash va bir xil turdagi jarayonlarni aniqlash yo'llarini topishga asoslanadi. Bundan tashqari, tasnif daraxti tasnifning umumiy belgilarini o'z asosi sifatida olishi kerak, ya'ni u atrofdagi real hayotning birlamchi belgilariga asoslanishi kerak. Bu asoslarning eng muhimi atrofdagi voqelikning turli strukturaviy darajalarini uning darajasi va aloqa turlari, o'zaro ta'sir va ekstremallikka ko'ra taqsimlashdir [3].

O'zbekistonda tez-tez sodir bo'ladigan baxtsiz hodisalardan biri avtohalokatlardir. Yurtimizda har yili mingdan ortiq kishi yo'l-transport hodisalari oqibatida halok bo'lmoqda, ko'pchilik nogiron bo'lib, tan jarohati olishmoqda.

Yo'l-transport hodisalarining 75 foizi haydovchining yo'l harakati qoidalarini buzishi oqibatida sodir bo'ladi. Yo'l harakati qoidalarini buzishning eng xavfli turi yuqori tezlikda harakatlanish, qarama-qarshi chorrahaga chiqish, mast holatda avtomashinani boshqarishdir. Ijtimoiy sohada ekstremumlarning paydo bo'lishi va ularning har xil tabiati bugungi kunda sotsiogen favqulodda vaziyatlarni ko'rib chiqishning dolzarbligini anglatadi. Yuqorida qayd etilgan ekstremal hodisalarni kamaytirish uchun favqulodda vaziyatlar va texnologik ofatlarning bevosita va qo'shimcha oqibatlarini hisobga olish, aholining zaifligini kamaytirishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish, mamlakat aholisining samarali moslashuvini ta'minlash zarur. xavfli hodisalar va iqlim o'zgarishlariga. Tabiiy va texnogen ofatlarni bartaraf etishda fuqarolik jamiyati institutlari, ilmiy hamjamiyat, xalqaro tashkilotlar, moliya institutlari, xususiy sektor, shuningdek, ko'ngillilarning faol aralashuvi mexanizmini takomillashtirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Абдурахманов К.Х., Абдуллаев А.М., Дадабаев Ш.Х. Региональная экономика и управление. Учебник // Под ред. Акад. С.С.Гулямова. - Т.: Изд-во "Fan va texnologiya", 2007.
2. Кардашова И.Б. Основы теории национальной безопасности. Учебник. - М.: Юрайт, 2018. – с. 302.
3. Муҳаммадиев Ж.Ў. Ахборот хавфсизлиги: муаммо ва ечимлар: Монография. – Т., 2011
4. Миродова Ш. Проблемы обеспечения информационной безопасности Республике Узбекистан в условиях глобализации. – Т., 2008.